

VẤN ĐỀ TÌNH HUỐNG TRONG TRUYỆN NGẮN

NGUYỄN MINH CHÂU

(Một khía cạnh thi pháp thể loại)

BÙI VIỆT THẮNG

Khoa Ngữ Văn - DHTH Hà Nội

I. ĐẶT VẤN ĐỀ - VAI TRÒ CỦA TÌNH HUỐNG TRONG TRUYỆN NGẮN HIỆN ĐẠI

Trong cuốn sách *Trong tấm gương truyện ngắn* ⁽¹⁾ I. Kra-mốp nhận xét về V. Súc-sin: "Ông tìm tòi không phải cốt truyện mà là TÌNH HUỐNG". Đọc truyện ngắn của Súc-sin, chúng ta thấy sâu sắc hơn điều ấy vì truyện của ông không có gì đặc biệt hấp dẫn bởi cốt truyện, thậm chí chi tiết cũng bình thường, dung dị. Nhưng truyện của ông hay, hay ở chiều sâu sự khái quát nhờ ở việc phát hiện ra các tình huống đời sống.

Các nhà văn cũng như các nhà nghiên cứu cũng đã xác nhận vai trò của TÌNH HUỐNG trong truyện ngắn hiện đại. Nguyễn Kiên tâm đắc: "Điều quan trọng đối với truyện ngắn là phải lựa chọn cho được cái tình thế, nó bộc lộ ra nét chủ yếu của tính cách và số phận, tự nó đặc trưng cho một hiện tượng xã hội. Theo tôi hiểu thì mỗi truyện ngắn chỉ chứa đựng một tình thế như thế nào đó đã xảy ra trong đời sống, nếu có đến hai tình thế trở lên truyện ngắn sẽ bị phá vỡ" ⁽²⁾. Nguyễn Thành Long cũng cho rằng: "Nhà văn phải vận dụng những suy nghĩ của mình, sự lịch lãm của mình, vốn sống của mình, tự mình tạo ra những MO-MANG, trong đó Mô-Mang đó cho châu tuần lai những con người vốn xa cách nhau, cho họ tham gia vào chủ đề anh hằng suy nghĩ, từ sự tham gia đó và những quan hệ giữa họ với nhau sẽ nảy ra tính cách của họ. Đây là cách ĐẶT CON NGƯỜI VÀO TÌNH HUỐNG" ⁽³⁾. Trong một cuộc thảo luận về truyện ngắn, nhà phê bình Nguyễn Đăng Mạnh xác nhận: "Quan trọng nhất của truyện ngắn là tạo ra MỘT TÌNH HUỐNG nào đó. Từ TÌNH HUỐNG, bật nổi một tính cách nhân vật, bộc lộ một tâm trạng" ⁽⁴⁾. Nguyễn Huy Thiệp, trong một cuộc đối thoại với ban đọc nói rằng: "Ví dụ như SANG SÔNG của tôi. Ngay cái tên đã thể hiện một TÌNH HUỐNG, một cử chỉ quyết đoán" ⁽⁵⁾. Nhận xét về truyện ngắn Nguyễn Minh Châu nhà nghiên cứu Trần Đình Sử chỉ rõ: "Con đường khái quát hóa của Nguyễn Minh Châu là phân tích các quan hệ sâu kín của những hiện tượng và TÌNH HUỐNG CÁ BIỆT để làm nổi bật lên cái phức tạp, nội dung phong phú của nó" ⁽⁶⁾. Lại Nguyên Ân, từ một cách tiếp cận khác cho rằng: "Ở đây các TÌNH THẾ đời sống được đưa ra như là đề thể hiện một sự chiêm nghiệm lẽ đời hơn là đề phê phán một lối sống nào đó" ⁽⁷⁾.

Như vậy mỗi truyện ngắn chỉ chứa MỘT TÌNH HUỐNG, vì thế tình huống tiêu biểu phải cùng lúc thực hiện các nhiệm vụ nghệ thuật:

1. Gắn kết các nhân vật (vốn xa lạ) cùng tham gia một sự kiện, biến cố có ý nghĩa nào đó.
2. Bộc lộ quan hệ và tính cách các nhân vật.
3. Thể hiện chủ đề.

II. SỰ SÁNG TẠO TÌNH HUỐNG TRONG TRUYỆN NGẮN NGUYỄN MINH CHÂU

Nguyễn Minh Châu có lần nhận xét "Cuộc đời thì đa sự, con người thì đa đoan" - Nhận xét này có ý nghĩa thâm thúy cái bản chất phong phú, phức tạp của cuộc đời và con người. Một đối tượng như thế văn học không thể giản đơn trong phản ánh. Khảo sát truyện ngắn Nguyễn Minh Châu, chúng tôi quan tâm đến ý thức sáng tạo tình huống của nhà văn khi viết tác phẩm. Theo quan điểm loại hình, có thể phân loại tình huống theo các dạng cơ bản sau trong truyện ngắn của tác giả này:

- Tình huống - tương phản
- Tình huống thắt nút
- Tình huống - luận đề

1. *Tình huống - tương phản*: Cuộc sống luôn chứa đựng mâu thuẫn và tương phản là một biểu hiện của mâu thuẫn. Nhiều khi giữa cái bên trong và cái bên ngoài, cái hiện tượng và cái bản chất, cái giả và cái thật hay "lật mặt" nhau. Nguyễn Minh Châu có ý thức về điều này khi nhìn nhận, đánh giá cuộc sống và con người. Anh lật đi lật lại các hiện tượng, vấn đề, phát hiện ra cái bản chất của nó do đó kết thúc tác phẩm tạo ra được cảm giác thú vị khi ta tránh được một lối cảm, lối nghĩ đời sống đơn giản. *Đứa ăn cắp, Sắm vai, Giao thừa, Một người đàn bà tốt bụng*, là những truyện ngắn tiêu biểu trong đó cách tạo tình huống - tương phản xuất phát từ một "cách nhìn động" đời sống, từ một lòng tin mạnh mẽ vào con người và một thái độ quyết liệt chống lại THÓI VÔ CẢM có nguy cơ hủy hoại tâm hồn con người làm nó cạn khô khả năng cảm thông với đồng loại. Vì khía cạnh này có lẽ Nguyễn Minh Châu học hỏi được kinh nghiệm nghệ thuật của Nam Cao.

2. Một loạt truyện ngắn khác của Nguyễn Minh Châu như *Bức Tranh, Chiếc thuyền ngoài xa, Cỏ lau, Khách ở quê ra, Mùa trái cóc ở Miền Nam, Người đàn bà trên chuyến tàu tốc hành ...* mang một dạng thức tình huống khác. Khi theo dõi các truyện, ta dõi theo một tình thế ban đầu có vẻ tĩnh tại, thông qua một quá trình phức tạp, tình thế ngày càng trở nên gay cấn rồi đạt tới đỉnh điểm - Chúng tôi tạm gọi kiểu tình thế - thắt nút. Khác với Nguyễn Huy Thiệp thường tạo tính bất ngờ cho tình huống (ví dụ như *Sang sông*), thì Nguyễn Minh Châu trái lại cố gắng tạo tính chất tự nhiên cho tình huống. Vì thế truyện ngắn của Nguyễn Minh Châu như một "Mũi khoan" ngày càng xoáy sâu vào người đọc, càng về cuối càng tập trung. Tình huống trong truyện ngắn Nguyễn Huy Thiệp mang "sức nổ" còn trong truyện ngắn Nguyễn Minh Châu là "sức xoáy".

3. Nhiều người nhận xét, truyện ngắn Nguyễn Minh Châu về cuối đời càng đậm tính luận đề. (*Dấu vết nghề nghiệp, Một lần đời chứng, Phiên chợ Giát, Sống mãi với cây*

xanh...) Xuân Thiều nhận xét "Có cảm giác như Nguyễn Minh Châu đã sao nhãng những cái cách viết chân thực dung dị trước kia để tìm tới một loại truyện - luận đề". Ngọc Trai cũng cho rằng: "Phần lớn các truyện ngắn của Nguyễn Minh Châu là loại truyện luận đề - những luận đề về đạo đức, nhân văn, về tâm lý xã hội". Và chính Nguyễn Minh Châu cũng thừa nhận "Điều khiến tôi chưa thật thích là trong một vài truyện, tính chất luận đề về đạo đức đề lộ ra quá rõ" (8). Trong loại truyện luận đề, tác giả muốn bằng sự chiêm nghiệm đề triết luận về đời sống, nâng tác phẩm lên tầm phổ quát - mọi lý thuyết đều khờ khan chỉ có cây đời mãi xanh tươi. Luận đề như một "tiết tấu" chính tạo nên bản nhạc.

III. NHỮNG BÀI HỌC NGHỆ THUẬT TRUYỆN NGẮN QUA NGUYỄN MINH CHÂU

1. Những tương quan (quan hệ) đời sống và TÌNH HUỐNG truyện - một quan hệ biện chứng trong sáng tác.

Nguyễn Minh Châu bằng sáng tác của mình đã cố gắng chuyển những tương quan đời sống xã hội bên ngoài vào cuộc sống bên trong của nhân vật và ngược lại, các quy mô bên trong của nhân vật đã thể hiện được tâm vóc của con người Việt - Nam trong đời thường - trở lại chính mình, vươn tới con người tự do. Dù cho một vài nhân vật có vẻ "đi biệt" (Quý, Khúng) song nhìn chung truyện ngắn của anh thể hiện được tính tâm cỡ của các tình thế đời sống bộc lộ những vấn đề căn cốt của con người (tự do, nhân cách, lương tri). Nhiều nhà nghiên cứu, phê bình đều thống nhất đánh giá rằng truyện ngắn Nguyễn Minh Châu - mặc dù bị quy định bởi đặc trưng thể loại - đã tạo ra những "lich sử tâm hồn" "chứng nhân thời đại". Đọc Nguyễn Minh Châu, ta nhớ tới Nam Cao, tác giả mà anh yêu thích và coi là bậc thầy có ảnh hưởng rõ nhất đến sáng tác của mình.

"Tâm cỡ" của truyện ngắn Nguyễn Minh Châu chính là sự phát hiện nghệ thuật NHÂN CÁCH CON NGƯỜI. Chính nhà văn tâm niệm: "Suy ra cho đến cùng, rồi thì cũng chả chừa một ai, cái nghề này vốn nó vậy, suốt cả đời rút lại là một sự săn đuổi chính mình.... Cái sự săn đuổi chính mình đầy ráo riết cũng chính là sự săn đuổi cái nhân cách con người ta nói chung" (9). Trong những truyện về cuối, Nguyễn Minh Châu đi sâu hơn vào tâm linh của chính mình và cũng là của con người đương thời.

2. Truyện ngắn - "mầm mống" những tiểu thuyết lớn.

Những truyện ngắn xuất sắc của Nguyễn Minh Châu như *Bức tranh*, *Cỏ lau*, *Khách ở quê ra*, *Phiên chợ Giáp* với những tính cách nhân vật mang hơi thở tâm cỡ thời đại chứa đựng những vấn đề nhân sinh, đạo đức. Mỗi truyện ngắn là một sự dồn nén, khái quát cao về trạng thái nhân tình, về các mâu thuẫn và quan hệ xã hội đa dạng, phức tạp. Hình tượng văn học mang tính đa nghĩa đã giúp cho người đọc nhận thức được quy luật đời sống.

3. Không thể nhìn nhận giản đơn cuộc sống trong sự liên ảo khôn lường của nó, chính vì thế hình thức tác phẩm cũng phải đa dạng, phong phú. Với truyện ngắn, đó là sự tìm tòi các hình thức TÌNH HUỐNG. Ba tình huống chính như đã phân tích trên là phổ biến trong truyện ngắn Nguyễn Minh Châu, ngoài ra phải kể đến những kiểu tình huống ước lệ (*Sống mãi với cây xanh*) mang tính chất viễn tưởng.

Thập kỷ tám mươi của thế kỷ XX, Văn học Việt Nam đang làm "một cuộc chuẩn bị" tích cực cho bước chuyển mạnh mẽ vào đầu thế kỷ sau. Văn xuôi trở nên cường tráng hơn. Và truyện ngắn dân tộc đang vươn tới hội nhập vào nền truyện ngắn thế giới. Đặt vấn đề nghiên cứu **TÌNH HUỐNG TRONG TRUYỆN NGẮN** Nguyễn Minh Châu, chúng tôi có ý định coi đó là một hướng tiếp cận truyện ngắn của nhà văn này nói riêng và thể loại truyện ngắn nói chung

CHÚ THÍCH

- (1) *Tiểu luận - phê bình của I. Kra-mốp - NXB Nhà văn Xô viết, Maxcova 1986, trang 242.*
- (2) *Vương Trí Nhân - Sờ tay truyện ngắn - NXB Tác phẩm mới, 1985, trang 40.*
- (3) *Sờ tay truyện ngắn, trang 44*
- (4) *Tạp chí Tác phẩm mới - số 2. 1992*
- (5) *Phụ lục luận văn tốt nghiệp của Trần Thiên Nga (sinh viên khóa 33, khoa Ngữ văn, DHTH Hà Nội).*
- (6) *Nguyễn Minh Châu - Con người và tác phẩm. NXB Hội nhà văn 1992, trang 312*
- (7) *Nguyễn Minh Châu - Con người và tác phẩm, trang 22.*
- (8) *Nguyễn Minh Châu - Con người và tác phẩm. NXB Hội nhà văn 1992, trang 182-204.*
- (9) *Nam Cao (chân dung). Nguyễn Minh Châu viết. Báo văn nghệ số 28-7-1987.*

THE PROBLEM OF THE SITUATIONS IN NGUYEN MINH CHAU'S SHORT STORIES

Bui Viet Thang

Faculty of Philology

1. Researching some aspects about the verification short stories of Nguyen Minh Chau's style - His studies and creations about the situation of his works.
2. A direction, which is approached on formal verification, permits coming deeply into specialized and construction type.
3. From a stylized - author, who had may valuable contributions in the development of Vietnamese short stories, I'd like reaching a theoretical problem to a type which is being paid attention in the field researching literature.